

7_Opava se stává městem

Mezi královská města našeho regionu v době vrcholného středověku můžeme počítat Opavu, Hlubčice, Krnov a Bruntál. K menším sídlům s městskými právy se dále řadily Hlučín, Horní Benešov, Hradec, Zlaté Hory a Osoblaha, při jihovýchodní hranici Opavska pak městečka Vítkov, Odry, Fulnek, Bílovec a Klimkovice. Předchůdcem dnešního města Opavy bylo původně tržní středisko nacházející se na strategicky položeném místě v rámci obchodní cesty spojující Moravu a Polsko, na pravobřežní terase nad brodem přes řeku Opavu. Vzniklo zřejmě nejdříve ve druhé polovině 12. století.

Mezi **královská města** našeho regionu v době vrcholného středověku můžeme počítat **Opavu**, Hlubčice, Krnov a Bruntál. K menším sídlům s městskými právy se dále řadily Hlučín, Horní Benešov, Hradec, Zlaté Hory a Osoblaha, při jihovýchodní hranici Opavska pak městečka Vítkov, Odry, Fulnek, Bílovec a Klimkovice. Předchůdcem dnešního města Opavy bylo původně tržní středisko **nacházející se na strategicky položeném místě v rámci obchodní cesty spojující Moravu a Polsko, na pravobřežní terase nad brodem přes řeku Opavu**. Vzniklo pravděpodobně v druhé polovině 12. století jako součást majetků náležejících premonstrátskému klášteru v Hradisku u Olomouce a pojmenováno bylo podle stejnojmenné řeky (název vznikl kombinací před slovanského slova indoevropského původu „*apa*“ a germánského „*ahwa*“, což obojí znamená „voda“). Opava v té době byla jednoduchým sídelním komplexem sestávajícím pravděpodobně z několika hospod, dílen, stájí a dvorů. Kromě zázemí kupeckých karavan sloužila jako útočiště hradištského opata a jeho doprovodu při cestách do této odlehlé provincie přemyslovského státu. Nejstarší dochovanou spolehlivou písemnou zmínku o tržní osadě zvané Opava představuje privilegium krále Přemysla Otakara I. z roku 1201. Transformace tržní osady v právní město, vyměřené na pravidelném půdorysu a obehnané příkopem, proběhla mezi lety 1212 a 1220, Opava se tak řadí k nejstarším institucionálním městům v českých zemích. Žádný písemný doklad „zakladatelského aktu“ se sice nedochoval, z roku 1224 však pochází doložené písemné potvrzení městských práv Opavy, vydané českým králem Přemyslem Otakarem I. Při této příležitosti panovník Opavě – **jako prvnímu městu v zemích Koruny české – udělil tzv. mílové právo**. Toto právo městům zaručovalo konkurenční výhodu, která spočívala v tom, že v okruhu jedné míle od města nesměl nikdo jiný provozovat obchodní aktivity ohrožující příjmy města. Šlo o skutečně úctyhodnou plochu, neboť délka středověké míle se v českých zemích pohybovala v rozmezí mezi sedmi a půl až dvanácti kilometry. Mílové právo proto jednoznačně **zvýhodňovalo obchodníky a řemeslníky příslušného města, kteří byli v průběhu středověku a raného novověku postupně organizováni do cechů podle jednotlivých výrobních odvětví**.

Významným městským privilegiem bylo také **právo vaření a rozlévání (šenkování) piva**, které ve vybraných městech doplňovalo rovněž výnosné právo obchodu a šenkování vína. V této souvislosti je třeba připomenout, že pivo ve středověku nebylo považováno za nápoj, ale spíše za potravinu. Na rozdíl od vody byla jeho konzumace v problematických hygienických podmínkách středověkých měst bezpečnější, proto bylo tak oblíbené a jeho výroba a prodej lukrativní. Pivo nejprve **vařili samotní měšťané**, postupem času si však na tuto aktivitu najímali profesionální sládky a sami se věnovali pouze šenkování a posléze dokonce jen prodeji. Například v Opavě na přelomu 16. a 17. století existovalo hned několik **měšťanských pivovarů**, a dokonce také **obecní krčma zvaná taverna**, která se nacházela naproti hlavnímu vstupu do farního kostela Nanebevzetí Panny Marie.

Pořádání trhů byla od počátku přizpůsobena také **podoba měst**. Jejich ústřední částí bývalo **náměstí**, na kterém se **trhy konaly**. Větší města často disponovala hned několika takovými prostory, kde se obchodovalo se zbožím různého druhu. Například v Opavě se postupně

obchodovalo kromě dvou hlavních **náměstí Horního a Dolního** také na **Smolném trhu** (dnešní Rybí trh u kostela Nanebevzetí Panny Marie), na **Dobyčím trhu** (dnes Masarykova třída), na **Drůbežím trhu** a v rámci **Senného trhu** (dnešní náměstí Osloboditelů). Důležitým privilegiem pro rozvoj Opavy byla listina moravského markraběte **Přemysla (pozdějšího českého krále Přemysla Otakara II.)**, datovaná k **3. 5. 1247**, udělující městu právo výročního trhu. **Privilegium osvobožovalo kupce tohoto trhu od mýta a cla a zajišťovalo jim ochranu na cestách.**

Důležitou součástí každého středověkého města byli řemeslníci a obchodníci sdružovaní do tzv. **cechů**. Jednalo se o profesní sdružení, která hájila práva a zájmy svých členů, dohlížela na kvalitu a ceny výrobků a zboží. Na cechovním principu mohla být organizována rovněž náboženská bratrstva při farním kostele a také obrana města a strážní služba. Mnohé dnešní názvy ulic poblíž centra města nám snad prozrazují, která řemesla zde byla zastoupena či co bylo předmětem obchodu nebo jejich činnosti. Mezi takové příklady v Opavě náleží ulice **Pekařská, Solná, Hrnčířská, Kolářská, Masařská** nebo **Lazebnická**. Mezi prestižní řemesla se řadilo soukenictví. **Obchod se sukrem probíhal v kupeckém domě zřízeném na dnešním Horním náměstí, který nabízel až 26 prodejních míst.**

Mezi zásadní městské výsady, kterými Opava disponovala, patřilo právo **opevnit město hradbami**. Prvním krokem zpravidla bylo vybudování příkopu již při založení města. Příkop vymezil půdorys rodícího se města, určil obvod platnosti městského práva a definoval hranici platnosti práva mílového, chránícího ekonomické zájmy města. V neposlední řadě se příkop stal výchozím bodem postupného budování zděných městských hradeb, což byl proces značně finančně i časově náročný a v případě mnohých měst (zejména menších poddanských) ani nerealizovaný. Opava jako významné královské město v blízkosti zemské hranice získala své kamenné hradby se třemi vstupními branami **Jaktařskou, Ratibořskou a Hradeckou** zřejmě poměrně záhy, pravděpodobně již před polovinou 13. století. Kamennými hradbami disponovala také všechna ostatní královská či zeměpanská města na Opavsku: Hlubčice, Krnov, Hlučín a Bruntál. Naproti tomu menší poddanská města jako Dolní Benešov nebo Vítkov hradbami chráněna nebyla, výjimku představoval Bílovec či Odry.

Pro fungování měst bylo zásadní, že mohla dodržování svých práv i vymáhat. Pokuty vzešlé ze soudních sporů byly podstatným zdrojem městských příjmů. Významná města disponovala rovněž **hrdelním právem**. Městský soud mohl tedy odsuzovat k trestu smrti a vykonávat popravu. **V prostoru** těchto měst, stejně jako v případě Opavy, obvykle bývalo vymezeno místo na **popraviště se šibenicí**. Ceremoniály poprav byly prováděny veřejně, nezřídka na náměstích. Setnuté hlavy bývaly pro výstrahu vystavovány například při vjezdu do měst u městských bran. Oběšenci často nebyli po vykonání trestu snímáni ze šibenice, ale naopak měli plnit odstrašující roli do doby, než jejich těla nepodlehla mrchožroutům a postupnému rozkladu. Teprve později se setkáváme s **přesouváním popravišť za městské hradby** (z toho např. odvozeny názvy jako Šibeniční vrch, Šibeničák, Popravčí vrch apod.).

Původní **slovanské obyvatelstvo**, jehož přítomnost máme doloženou archeologickými nálezy v rámci předlokačního osídlení v bezprostředním okolí dnešní Opavy (Jaktař, Kylešovice, Holasovice i Hradec), bylo pravděpodobně přinejmenším z části integrováno do struktur nového institucionálního města Opavy. Hlavními nositeli městotvorného procesu však byli nově příchozí kolonisté z německojazyčných oblastí středověké Římské říše, přicházející na pozvání českých panovníků. Třetí složku městské populace tvořili Židé, kteří se v případě Opavy usazovali nejpozději od poloviny 13. století v prostoru dnešní ulice Na Valech.

Pravidla soužití obyvatel středověkých a raně novověkých měst, stejně jako vztahy s vnějším světem, upravovala městská práva. **Městské právo** si můžeme volně představit jako soubor práv, pravidel, předpisů a norem, který město zřetelně odlišoval od jiných typů lidských sídel, především vesnice. Součástí souboru městských práv bylo také to, jak dodržování pravidel vymáhat, pokud budou porušena (např. postup, jak řešit spory). V zapsaných právech se popisovalo řízení a fungování města, vztah obyvatel k vrchnosti, práva jednotlivých sociálních skupin ve městě, jako byli řemeslníci, obchodníci, cizinci či Židé a další. Tento soubor ujednání byl do českých zemí přejat většinou z německého prostředí. Opava a další města na severní Moravě a ve Slezsku se řídila právem pocházejícím z německého Magdeburku (Magdeburg, dnešní Sasko-Anhaltsko), tedy tzv. **magdeburským právem**. V jižní části dnešního území České republiky, zejména v jižních Čechách a na Moravě, se města řídila tzv. **norimberským právem** (z Norimberku, něm. Nürnberg, dnešní Bavorsko). V případě sporů se bylo možné odvolat do vyššího města (u Opavy to bylo do slezské Vratislavi, nebo až do saského Magdeburku) s žádostí o naučení (poradu) nebo přímo rozhodnutí (rozsudek).

Privilegium pro město Opavu vydané českým králem Přemyslem Otakarem I. v roce 1224:
„Ve jménu svaté a nerozdílné Trojice. Otakar, jako i Přemysl, z Boží milosti král Čechů. Stává se, že velmi často dochází podle práva ke změnám oprávněných darů a zveřejněných ustanovení lidí, leč bez potvrzení svědectvím bezúhonných osob a zpečetěním listin, avšak přetrvávají listina a jednání zachovaná v listinách. Proto oznamujeme jak přítomným, tak budoucím, že chtějíce povznést naše město Opavu bohatstvím a rovněž vážností a důstojností, a aby z toho vzrostl užitek i pro nás a naše potomstvo i jeho nástupce, dali jsme obyvatelům téhož města jak současným, tak budoucím nějaké právo a nějaké statky ... Nejprve jsme ustanovili a chceme, aby to ode všech bylo neporušeně zachováno, že od příkopu uvedeného města do jedné míle ať nepůsobí vůbec krčmy, ale všechny ať jsou zcela odstraněny, s výjimkou oněch, které jsou na církevních majetcích. A ať opavský měšťan neplatí clo v Hlubčicích, a ať neplatí ani tehdy, když veze víno k prodeji do Polska ... Dáno v Hulíně rukou notáře Heřmana roku od vtělení Páně tisícího dvoustého dvacátého čtvrtého, indikce XIII.“

Jak se žilo, jak se bydlelo

Prvotní obydlí měšťanů byla vybudovaná ze dřeva a hlíny. Potvrzují to archeologické výzkumy nejen středověké Opavy, ale i řady dalších měst. V rámci jednotlivých městských parcel (**tzv. městišť**), které od sebe oddělovaly proplétané ploty, byly zpočátku postaveny dřevěné přízemní a patrové domy rámové či roubené konstrukce, opatřené v části půdorysu suterény. Vznik složitějších staveb budovaných **z kamene i z cihel byl dílem až následujících staletí**. Teprve tehdy začala postupným rozšiřováním zastavěné plochy parcel vznikat souvislá uliční zástavba typická právě pro městské prostředí.

Městské domy byly podsklepené, sklepení sloužilo především pro skladování potravinových zásob, případně obchodovaného zboží. Například dlouhodobé skladování tehdy ještě nepasterizovaného piva by bez dostatečně prostorných a dobře izolovaných sklepů nebylo nemožné. **Přízemí** zpravidla sloužilo provozním účelům, v těchto prostorách majitel domu vykonával svou profesi – řemeslo či obchod, **případně provozoval pivní či vinný šenk**. V přízemí nebo v patře byla umístěna černá kuchyně, **patro představovalo obytný a skladovací prostor**. Městské domy byly v průběhu staletí upravovány a přestavovány, přesto lze v některých z městských domů (například na **Dolním náměstí, Ostrožné ulici či Masarykově třídě v Opavě** nebo na náměstí v **Krnově**) dodnes rozpoznat gotické či renesanční stavební konstrukce.

Zástavba měst se pochopitelně neskládala jen z městských domů. Z hlediska naplňování duchovních potřeb tehdejších obyvatel města představoval nezbytnou stavbu **městský farní kostel se hřbitovem**, případně **kláštery žebavých řádů** (dominikáni, minoriti, později františkáni). Neméně důležitou roli hrály také veřejné stavby, kromě zmiňovaných **hradeb** to byl například ve větších městech v pozdním středověku a raném novověku **vodovodní systém s kašnami** (pro Opavu máme archeologicky doložen už v první polovině 13. století systém středověké kanalizace odvádějící splašky a dešťovou vodu z Dolního náměstí). Města na svůj náklad často **budovala také městské věže**, jež poskytovaly o dění ve městě a jeho okolí dobrý přehled. Není se čemu divit, neboť **časté požáry a nájezdy nepřátelských vojsk nebyly ve středověku ničím neobvyklým**. V Opavě nejprve sloužila **jako městská věž jedna z dvojice věží průčelí farního kostela Nanebevzetí Panny Marie**. Zde byly instalovány také nejstarší hodiny. Později byla na **Horním náměstí zbudována samostatná městská věž Hláska**.

Řízení tak složitého organismu, jakým město bezpochyby bylo, vyžadovalo specifickou organizaci. Pro středoevropská města je typické, že byla řízena **samosprávnými orgány**. Plnoprávní měšťané si tedy sami ze svého středu vybírali **městskou radu a purkmistra**, kteří měli ve svých rukou zákonodárství, soudnictví a vůbec všechny důležité záležitosti týkající se fungování města. Takovou volbu musel ale potvrdit zeměpán (panovník, vrchnost) nebo jeho zástupce. Městská rada zasedala nejprve v domech jednotlivých měšťanů, později k tomuto účelu posloužila **radnice**. Právo podílet se na správě města (jako člen rady nebo tzv. širší městské obce, která se podílela na volbě radních) měli jen ti nejbohatší obyvatelé, kteří ve městě vlastnili nemovitost, byli počestného původu a byli plnoprávními měšťany.

Co se dalo koupit?

Kupecký dům (tržnice) v Opavě vznikl v těsném sousedství městské věže. Obchodovalo se v něm se **suknem**. Takovéto zboží bylo k dostání jen ve větších městech, proto podobné kupecké domy dnes můžeme spatřit ve významnějších městech (moravská Olomouc, slezská Vratislav). Podobné, ale architektonicky mnohem náročněji ztvárněné soukenické krámy jsou dodnes k vidění také v malopolském Krakově (tzv. Sukienice). Součástí opavského obchodního komplexu **na Horním náměstí** byly rovněž tzv. **bohaté krámy**. Jednalo se o obchodní prostory, v nichž mohli privilegovaní prodejci nabízet **exkluzivní cizokrajné zboží**. Z dovozu například pocházela valná část **koření, vzácné látky nebo ovoce**. Předmětem směny závislejším na dálkovém obchodu byly také **šperky, zbraně či jiné z hlediska řemeslného zpracování náročné zboží**, které nebyl schopen poskytnout místní trh. Naopak místní výrobci, jejichž zájmy hájily cechovní organizace, produkovali většinu zboží denní potřeby – **keramiku, kovářské a ševcovské výrobky, maso, pečivo** a mnohé další.

Otázky, úkoly

Jaké způsoby vzniku měst znáš?

Proč byla zakládána nová města?

Kdo mohl založit město?

Která privilegia mohlo město získat?

Která práva souvisí s rozvojem obchodu?

Co bylo smyslem udělování městských privilegií?

Srovnej hygienu ve středověkých městech se současným městem?

Jaké cechy vznikaly v Opavě ve středověku?

Projektová výuka

Středověké město – vytvořte plán/projekt středověkého města na velký balicí papír (s důrazem na vodu, obranyschopnost, důležité stavby).

Středověký jídelníček – sestavte jídelníček složený výhradně ze surovin dostupných ve středověku, srovnejte středověké a současné zásady stolování.

Městská samospráva – každý si vyzkoušejte poskládat samosprávu ze svých spolužáků; než spolužákům (případně i sobě) přidělíte funkci, zvažte dobře, zda mají schopnost tuto práci vykonávat.

Carcassone – zahrajte si deskovou hru Carcassone, přiblíží vám reálnou představu, jak středověké město vypadalo, a to hlavně co do velikosti (mosty, brány, hradby, pole, církevní pozemky).

Mgr. Hana Komárková, Ph.D. (Slezská univerzita v Opavě)

Mgr. František Kolář (Národní památkový ústav)

Mgr. Dalibor Halátek (Národní památkový ústav)